

## FELSŐMAGYARORSZÁGI VÁRAK ÉS VÁRBIRTOKOK A XVI. SZÁZADBAN.

(Első közlemény.)

Hazánk ezeréves története szakadatlan láncolata a harczoknak. Amikor a német, kún, görög szomszédok egy kis lélegzetet engedtek volna venniünk, mindjárt beütött a magyarnak régi átka, a visszavonás, a pártoskodás és a nyomukban járó testvérharczok. Katona nemzet voltunk mindig, mert mindig a kard markolatán kellett tartanunk kezünket; akkor is, amikor külső ellenségek ellen kellett hazánkat védenünk, akkor is, amikor testvérvért kellett ontanunk. Pedig a régibb korokban is nem ritkán történt az, de a testvérharczoknak soha sem volt olyan sötét hátterök, mint a XVI. században. «Nem emlékszem — írja Toldi Ferencz Ghymeszi Forgách Ferencz nagyváradai püspök: *Magyar históriájá*-hoz írt előszavában — hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy a gaz kort olyannak festette, amilyen volt: s valóban a XVI. század bizton versenyezhet a césári első század gazságával; abban rabló féktelenség és zsarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak.» Ezt a képet épen nem találhatjuk túlzottnak, ha ismerjük a XVI. század eseményeit, embereit és tetteiket.

Már a századnak első negyede a hatalmas olygarchák önkényeskedése szemben a királyi hatalommal és a néppel. Az előbbi még csak védekezni se tudott ez ellen, az utóbbi megkísérelte sorsán javítani, de az 1514-iki lázadás Dósa György és társainak vérében fojtatott el. Alig egy évtizeddel ezután következett Mohács. Nem II. Lajos királynak veszte, nem a huszonnégyezer magyar vitéznek, nem a vezéreknek, főpapoknak, főuraknak és nemeseknek elpusztulása volt a legnagyobb

baj, hiszen ennél nagyobb csapásokat is erősebb megrázkódtatás nélkül átélt már a magyar. A tulajdonképeni veszedelem a töröknek hazánkából visszavonulása után következett: a pártoskodás, az önzés, a féktelen rablókalandok, a főuraknak pártcserélgetése és mindezeknek legfőbb okozói, a gazdag várbirtokok, amelyekre mindenki éhes volt.

Egy jó kard, rettenthetetlenül vakmerően bátor szív és egy jókora adag politikai jellemtelenség vitték akkor az embereket a boldogulás útján fel a hatalomhoz és a mondhatni mérhetetlen gazdagsághoz. Ezelőtt jóformán szegény, eddig csaknem teljesen ismeretlen köznemesek, idegen országokból bejött katonák és politikai kalandorok magas rangokra emelkednek és rendkívül meggazdagodnak. A királyok báboknak látszanak kezükben. De csak látszanak; mert tulajdonképen akkor vetik meg a Habsburgok hatalmuknak alapjait Magyarországon, épen a «divide et imperas», a megosztás elvének gyakorlati keresztülvitelével.

Az ország előbb két, majd a török hódoltság beálltával három részre szakad. Egyik párt a másikat németnek, a másik az egyiket töröknek nevezi. Minden van akkor Magyarországon, csak magyar, hazáját igazán szerető, a hazát önző czéljainak alá nem rendelő magyar alig akad.

A mohácsi vész után csakhamar megindul a versengés a koronáért. A gazdagok leggazdagabbja, a hatalmasok leghatalmasabbja, Zápolya János<sup>1</sup> és a Habsburg Ferdinánd a legkomolyabb trónkövetelők.

A mohácsi vész előtti és utáni időkben is voltak hazánkban igen gazdagoknak mondható főurak. Felsőmagyarországon: a Balassák, Bebekek, Csetnekyek, Derencsényiek, Dobók, Homonnay-Drugetek, Kompolyak, Korláthkövyek, Lévyak, Palóczyak, Pérenyiek, Podmanini-Podmaniczkyak, Szentgyörgyi-Baziniak, Rozgonyiak, Tornalyaiak stb. és a gazdagok közt is igen gazdag guthi Országh Imre, akinek csak itt hét vármegyében 10 vár-

<sup>1</sup> Zápolya magát mindig így írta alá: «Joannes de *Zapolya*.» A «de Zapolya»-t magyarul legfőlebb «Zápolyai»-nak lehet mondani, de, amint azt az újabb írók általában teszik, «Szapolyai»-nak nem.

hoz 147 községben 476,628 kat. holdnyi birtokai voltak. De Zápolya Jánoshoz, vagy amint közönségesen nevezni szokták volt, a «szepesi gróf»-hoz mérten még Országh Imre is csak aféle szegényebb ember volt.

Zápolya János atyjának, Istvánnak és fivérének, Györgynek halála után egyedüli örökösévé lett 72 várnak és a hozzájuk tartozott uradalmaknak. Ezen valóban fejedelminek mondható birtoknak csak kisebb része volt Felsőmagyarországon. Itt 14 vármegyében 27 vára volt, 314 községben 1.113,113 kat. holddal.<sup>1</sup> Ezekén kívül volt még 12 önálló községben és Nyitra, Bars, Nógrád, Heves, Gömör, Abaúj, Zemplén vármegyékben 27 községben részbirtokai, pusztái és curiái. Csak a szorosán vett Felsőmagyarországon volt 353 községben mintegy 1.300,000 kat. holdnyi birtoka. Már ez is elegendő volt arra, hogy irigyeiben vágyakat keltsen s ellenfeleivé tegye azokat akkor, amikor birtokainak kezükre kerítésére alkalom nyílt. Habsburgi Ferdinánd meg nem fukarkodott az ígéretekben. 1528 után kezeügyébe estek Ferdinándnak Debreczen, Szatmár-Németi, 11 község, 293,336 kat. hold. Szabolcsban 15 községben részbirtokok. Aradban Sólymos; Temesben Lippa; Veszprémben Csesznek, Pápa, Ugod; Valkóban Újlak (Ilok) és Németi várak mintegy 300,000 kat. hold területtel. Ezek együtt mintegy 1,900,000 kat. holdat tettek ki. Ha még hozzávesszük ezekhez a Zápolya párt-

<sup>1</sup>	Megye:	Vár:	Megye:	Vár:
	Pozsony	Dévény	Torna	Torna
	Nyitra	Bajmóc	Gömör	Krasznahorka
	Trencsén	Kasza	«	Murány
	«	Illava	«	Rákos
	«	Sztrecsnó	«	Zárd
	«	Trencsén	Szepes	Dunajecz
	Árva	Árva	«	Gölnicz
	Liptó	Likava	«	Késmárk
	«	Liptó-Ujvár	«	Richnó
	Turóc	Szklabinya	«	Szepes
	Nógrád	Salgó	Sáros	Hertnek
	Borsod	Vámos	Zemplén	Tálya
	Abaúj	Boldogkő	«	Tokaj
	«	Regéc		

ján volt urak és nemesek vagyonát, Ferdinándnak bőséges alkalmá nyílt a birtokra éhes hívek kielégítésére.

Nem akarom itt felsorolni az adományozásokat, csak Zápolya János felsőmagyarországi várainak új urait említem meg. Legelső ezek között *Báthory István*, a Ferdinánd-párti nádor, Zápolyának halálos ellensége, akiről Pethő Gergely egykorú krónikájában így nyilatkozik: «Adta volna az felséges Isten, hogy ennek a két úrnak vagy egyike sem, vagy csak az egyike született volna, nem vesztünk volna ily szörnyen országostul miattuk», kapta: Talya, Tokaj, Regéc, Boldogkő és Dévény várakat; *Batthány Ferencz* horvát bán: Késmárkot, Liptó-Újvárt; *Horváth Gáspár* főkamarászmester: Murány, Rákos, Zárd, Torna; *Macedoniai László* pécsi prépost és fivérei: Illava; *Thurzó Elek* tárnokmester: Bajmóc, Likava, Árva, Vámos, majd Gölnicz, Richnó, Szepes; bartfisi *Beran Bernát* idegen Hertnek; *Lengyel-Tóth János* asztalnokmester Salgó várakat kapták. A többit, kis időre Ferdinánd magának tartotta meg vagy Zápolya adományozta el híveinek, hogy azokat maga iránt hűségben tartsa meg.

Zápolya Jánosnak és párthíveinek, de meg a Ferdinánd híveinek várai is — amint azt látni fogjuk — nem ritkán cseréltek gazdát. Amint a hadi szerencse változott, amint egyik vagy másik főúr pártot cserélt, amint egy-egy család férfiágon kihalt, vagy amint a királynak pénzre volt szüksége, — pedig igen gyakran volt szüksége, — az épen kéznél volt vár adományozásra vagy zálogba került.

A megerősített helyeknek három nemét különböztethetjük meg az: *arx*, *castrum* és *castellum* nevezetűeket. Noha törvényeinkben a háromféle elnevezés nem épen ritkán van összekeverve úgy, hogy ugyanazon hely hol «arx»-nak, hol «castrum»-nak, vagy ugyanez hol «castrum»-nak, hol «castellum»-nak van nevezve; azokat mégis megkülönböztethetjük egymástól. «Arx»-ok (az «arceo», feltartóztatok, visszatartok szóból) voltak a hegycsúcsokon épült tulajdonképeni várak. Nehezen voltak megközelíthetők, ostromlásuk a tüzérségi technika fejletlensége mellett igen nehéz volt. A «castrum»-ok (a latin castra = tábor szóból), leginkább sík területen levő, kívül vízárkokkal és palánkokkal

belül erős falakkal megerősített helyek. Ostromlásuk könnyebb volt ugyan, de ezek is rendszerint jó időre fel bírták tartóztatni az ellenséget. A «*castellum*»-ok vízárkokkal, palánkkal, erős falakkal körülvelt úri lakások, amelyeknek négy sarkán rendszeren köralakú bástyatornyok emelkedtek. Ezeknek magyaros nevük a «kastély». Erődöknek tekinthetők még a vízárkokkal, kettős fallal — Zwinger — és bástyákkal körülvelt *városok*, meg az egyes községek lakóinak oltalmára szolgáló, erős fallal körített *templomok*.

Mindezekre nagy szükség volt a XVI. században, amikor a pártkirályok harczeit, a pártoskodó urak, a rablólovagok, a szabad hajdúk, a német és más idegen zsoldosok, meg a török állandóan veszélyeztették a közbiztonságot.

Már az 1514. évi 57. t.-cz. megengedte, hogy személyének és vagyonának biztosítására minden nemes építhetett magának tornyokkal, bástyákkal, árkokkal ellátott erődítéseket. Minden vármegye a nemesség összességének biztosítására építhet területén egy várat.<sup>1</sup>

Ilyen, a megyei nemesség összessége részére épített várat, a Bars megyében volt Kis-Tapolcsányt kivéve, Felsőmagyarországon nem ismerünk. A hegyek ormain épült várak — arx — mind az előző századból maradtak fenn. Védelmet nyújtó castrumok és megerősített kastélyok — castellum — nagy számmal épültek. Ha egyik-másik kastélynak, mint például Pozsony vármegyében Nebojszán a Balogh-család ősi fészke; Nagyszarván a várkastély; Máriavölgyben a régi pálos kolostorból alakított várkastély; Nyitra vármegyében Nagybossányban a Bossányiaké, Divékújfalun a Rudnayaké; Bars vármegyében Geletneken és Zsarnóczán egykor a Dóczyaké; Hont vármegyében Alsózsemberén a Zsemberieké stb. régibb építésűek is voltak, de úgy ezeket, mint a XVI. században nagy számmal épülteket mind a törökök hódításának idejében erősítették meg. Az ilyen megerősített kastélyok nemcsak a magánosok, de a közvédelmében is oly nagy fontosságúak voltak, hogy azok közül többet az országgyűlések véghelyeknek nyilvánítva, azoknak

<sup>1</sup> A törvényezikkek mind a «Corpus juris»-ból vannak véve.

erősítéséhez ingyenes közmunkákat rendeltek ki. A középbirtokú nemesek rendszeren ilyen megerősített kastélyokban laktak, amelyekben a vidéknek kisebb birtokú nemessége és a föld népe részes időkben nem ritkán talált menedéket.

A várak — arx, castrum — természetesen nagyobb biztonságot adtak, azért az urak oda hordták össze féltettebb kincseiket és veszély idején családjukat egy-egy, a harcok zajától és veszélyeitől távolabb eső várban helyezték biztonságba, a míg a férfiak a harcok mezején jártak. Mikor például Balassa Menyhért 1550-ben visszatért a Ferdinánd iránti hűségre, Castaldo tábornok és Nádasdy Tamás felvidéki főkapitány az eddig menedékül szolgáló Létha vár helyett Ferdinánd király nevében más teljes biztonságot nyújtó várat ígértek Balassa Menyhért neje és gyermekei részére.<sup>1</sup> 1556-ban Ferdinánd Lykava várát Báthory Andrásnak azzal a megokolással adta zálogba, hogy ez nejét és családját ott biztonságban elhelyezhesse, a míg ő mint főkapitány a felvidéki zavarokkal lesz elfoglalva.<sup>2</sup>

A várakhoz való nehezebb hozzáférhetés kényelmetlenne tette az állandó otlakást, azért a főurak a vár alatt rendszeren építettek családjuk részére rendes tartózkodási helyül szolgáló kastélyokat.

Felsőmagyarországon a XVI. században volt 124 vár közül 48 volt egyes családoknak ősi birtoka, a melyik csak hűtlenség vagy magszakadás esetén szállott a királyra és adomány vagy zálog czímen más főurakra. A 124 vár 1550 előtt — a királyt is beleértve — 47 családé vagy egyes úré; 1575-ben szintén 47-é; 1600-ban csak 37-é volt. Csak szegényebb ember számba ment az olyan főúr, a kinek csak egy vára volt, Thurzó Eleknek nyolcz vármegyében 13, Perényi Péternek hat vármegyében 12, Balassa Andrásnak 7 vármegyében 8, Serédy Gáspárnak négy vármegyében 9 vára volt. Országh Imre és utána fia, Kristóf 11 várral rendelkezett. Több főúrnak volt még 7—2 vára.

Az urak váraikat és megerősített kastélyaikat maguk tartották fenn, nem a király. Ezt a köteleességüket fenntartotta az

<sup>1</sup> Lib. reg. I. 529. old.

<sup>2</sup> Lib. reg. II. 216.

1593. évi 16. t.-cz. is. Súlyos tehernek látszik ez, de csak látszik, ha tekintetbe vesszük azt, hogy minden várhoz sok ezer holdas birtok tartozott, a melyiken sok jobbágy élt és ez mind köteles volt a váron szükséges munkát végezni, a várhoz szükséges anyagot szállítani, a mit a várúr birtokai bőven adtak. Egy egész telek után is csak heti egy napi jobbágmunkát számítva, Léva várnak 51740, Munkácsnak 49076, Diósgyőrnek 29068, Füzérnek 15548, Krasznahorkának 11648 igás és gyalog napszám állott rendelkezésére évenként. Ez természetesen nem pontos adat, mert az úr nem ritkán dolgoztatott jobbágyaival hetenként 3—4 napot is. Munkácsnak 1570. évi urbariumában van, hogy a munkácsiak a vár erősítéséhez mindenkor tartoznak gerendákat szállítani, Vári lakosai évenként 150, Beregői évenként 50 gerendát adtak és szállítottak a várba, a hova az erősítések munkáihoz hetenként 2—4 embert kellett küldeniök. A gorondiak cser- és tölgyzindelyt készítettek és kötelesek voltak a várhoz tartozó épületeket fedni. Lucskán két ács, egy kovács, egy kerékgyártó a várnak dolgozott. A pisztraháziak a vár kútjához évenként 66 öl hosszú erős, és 400 darab rövidebb kenderkötelet készítettek és szállítottak. Az oroszvégiek szolgáltaták a deszkát. Így ment ez minden várban, úgy hogy az építés és fenntartás az úrnak semmijébe sem került. Elvégezték azt a jobbágyok.

A király által elzálogosított várakon is a zálogbavevő tartozott helyreállítani az épületeken történt károkat, úgy a jobbágyok által végeztetni szokott és kisebb költséggel járó javításokat is ő végeztette el. Új építkezést ezekben csak a király beleegyezésével volt szabad csináltatni, a minél a királyi kamara rendesen igen szigorúan járt el. 1583-ban a király megengedte Salmis Gyulának, hogy Borostyánkő-Stomfa várat 556 tallér költséggel, a Stomfán levő házat 2000 forint költséggel javíttathassa, kikötötte azonban, hogy az engedélyezett összegeket csak szükséges és ne kényelemre szánt épületekre fordítsa; a 2556 tallérról pontos számadást vezessen, a melyikbe csak a valóban történt készpénzkiadásokat lehet felvenni, a jobbágyok által teljesített ingyenmunka nem számítható fel. Az épületeket idegen építésszek fogják felbecsülni és a király a fenti összegnél többet

adni ebben az esetben sem tartozik, ha az építkezés többre kerülne. A dolognak csattanója meg az, hogy adja Salmis a pénzt, s ezt majd hozzá írják a 80,000 tallér zálogösszeghez.

A zálogbirtokos soha sem volt biztos abban, hogy a király nem fogja-e valami módokon felemelni a zálogösszeget, de még abban sem, hogy a zálogba vett birtok legalább a kikötött időn át birtokában marad-e? A királyok ebben a dologban nem igen voltak válogatósak, az elzálogosított várat birtokaival együtt hamarosan átadták a többet ígérőnek, vagy annak, a kinek többel voltak adósai.

1527 és 1530 közt összesen 36 vár birtokaikkal együtt került Ferdinánd híveinek kezére a hűség jutalmául. Ezekből a királynak semmi haszna nem volt. Ezek magánbirtokokká lettek és fenntartásukról is az örökbirtokosok gondoskodtak.

A hűtlenségbe esés és a magszakadások folytán azonban a XVI. század folyamán még sok várbirtok került a királyoknak rendelkezésére. A magyar király ugyanis a hűtlenségi vétek eseteiben az elkobzott birtokoknak törvényes örökösévé lett és azzal szabadon rendelkezhetett, így a fő- és köznemesek magvakadása eseteiben is.<sup>1</sup>

Az így kezére jutott várakból I. Ferdinánd 1536—1564 közt elzálogosított vagy eladott 17-et, a melyeknek árául az illető uraktól összesen 403,549 magyar forintot vett be. Miksa király 10 várért és birtokaikért 363,282 magyar forintot kapott. Rudolfnak 1600-ig csak 8 vár és birtokai jutottak eladásra vagy elzálogosításra. Ő azonban és tanácsosai, illetőleg udvari kamarája jobban értettek az üzletekhez az elődöknél. A régebben elzálogosított várakra újabb és újabb inscriptiók és a 8 vár árának felemelése útján Rudolf 1.117,151 magyar forinthez tudott hozzájutni. Okleveleiben nem egyszer nyíltan kimondja, hogy az ország nagy szükségleteinek fedezésére onnan veszi a pénzt, a honnan lehet.

1536-tól 1600-ig a királyok a várak és birtokaiknak elzálogosításából és örökáron eladásából összesen 1.883,982 magyar

<sup>1</sup> Tripartitum Pars I. tit. 16 és 10.

forintot vettek be. Ezért 35 várat 716 községgel, 2.004,770 kat. hold területtel juttattak híveik kezére.

Az elzálogosított és eladott várbirtokokért a királyok, a mai értékekhez viszonyítva, igazán csekélységet kaptak. I. Ferdinánd kat. holdankint 0·03 magyar forinttól, vagyis 3 denártól =  $2\frac{1}{4}$  magyar krajczár, 2·36 magyar forintig — a melyik nagy árat Salgó vár eladásánál 1544-ben ért el — átlagosan 39<sup>1</sup>/<sub>2</sub> magyar krajczárt kapott. Miksánál az árak kat. holdankint 0·17 denártól 2 magyar forint és 55 denárig váltakoztak, az átlag itt 57·2 magyar krajczár. Rudolf 0·10 denártól 3 m. frt 23 denárig emelkedett árakat ért el, nála az átlagos érték kat. holdankint 1 m. frt és 40·8 m. krajczár. Az egész századon át a várbirtokok értékesítésénél a királyok által elért átlagos ár kat. holdankint 74 magyar krajczár volt.

Ha a pénznek XVI. századbeli vásárlási képességét magasban, a mainak hűszorosával számítjuk is fel, a földbirtoknak értéke a maiakkal szemben akkor is igen csekélynek fog feltűnni. Itt azt lehetne felhozni, hogy a királyok, a mint azt inscriptionalis — elzálogosító — és örökáron eladó leveleikben rendszeren emlegetik is, a várbirtokoknak kezeikre juttatásával híveiknek odaadó, nagy és hűséges szolgálataikat akarják jutalmazni, és azért olyan rendkívül alacsonyok az árak. De ha a magánosok adás-vételeinél elért árakat nézzük, királyainkat híveikkel szemben nem tarthatjuk valami igen nagylelkűeknek.

A magánosok vásárlásai között legolcsóbb volt Feledy Eustáché, a ki Ajnácskő várát és birtokait Parlaghy Lászlótól 1545-ben 7000 m. frtéért vette meg. (1 kat. h. = 0·13 m. frt.) Pálffy Péter Erdődy Péternek 1535-ben Csábrág várért birtokai-  
val 15,250 arany frt = 19,600 m. frtot fizetett (1 k. h. = 0·50 m. frt). Mágóchy Gáspár vingárthi Horváth Gáspár özvegyének Torna vára és birtokaiért 1559-ben 40,000 frt örökárat fizetett (1 k. h. = 0·80 m. frt). Bebek Ferencz Salgó várat birtokaival 1548-ban Derencsényi Farkasnak 8000 tiszta arany frtéért = 12,800 m. frtéért adta el (1 k. h. = 1 m. frt). A magáneladásoknál az átlag kat. holdankint 7·25 m. krajczárral alatta maradt az I. Ferdinánd király által elért átlagáraknál.

A csekély értéknek okai voltak a csekély közbiztosság, a

rablólovagok sűrű garázdálkodása és a török által folytonosan fenyegető veszedelem, a melyek miatt sohase tudhatta az a ki vet, hogy ki fog aratni. Például Muránynál és Krasznahorkánál megjegyzték a király biztosai, hogy mindkét várhoz bőven van szántóföld, de azokat a török miatt szántani nem lehet. A királyok a zálogba adásnál sokszor igen súlyos feltételeket kötöttek ki. Például a német várórség tartása és fizetése, vagy a vár területén levő vagy esetleg találandó bányákra a király a jogot mindig fenntartotta magának, a bányákhoz szükséges fa- és vízhasználat szabad legyen stb. Az se volt ritka eset, hogy a zálogba vevő jóformán meg se melegegett új birtokában, a mikor a király azt már másnak adta át. Liptó-Újvárt 1551-ben I. Ferdinánd titkára az indigenatust nyert Malatesta Frigyes 14,000 rajnai forintért kapta meg, de 1554-ben Balassa János ráfizetett 3000 m. frtot és a vár birtokával az övé lett. Munkácsot Mágóchy Gáspár 1573-ban 42000 m. frtért vette zálogba s ehhez az összeghez 20-, 30-, 40,000 frtjával 1586-ig már 103,000 m. frtot adott a királynak. Rákóczy Zsigmondra Munkács és uradalma már 111,048 m. forintért ment át.

A várak birtoka azonban ezen nagy bizonytalanság mellett se volt rossz üzlet. *Munkács*-nak jövedelmét 1570-ben az összeíró királyi biztosok 97,936 m. frt és 11 dénárba becsülték, ha azonban még hozzávesszük a rétek, halastavak jövedelmét és az egyes községek szolgáltatásait is, az összes évi jövedelem meghaladja a Forgách Ferencz püspök historiájában említett 100,000 arany frtot. Az évi jövedelem még akkor is meghaladta a 100%-ot, a mikor a vár 111,048 frtért ment át Rákóczy Zsigmond kezére, különösen a mikor ő mint kitünő gazda a vár óriási birtokaira 51 új községet alapított. *Füzér* vár jövedelmét 1567-ben 6620 m. frt 51 dénárba tették. Báthori Miklós 1569-ben 50,500 m. frtba kapta azt és így pénze alacsony számítás mellett is 11·92%-ot hozott. *Díós-Győr*-nek 1563-ban összeírt 4939 frt 29 denár jövedelme Balassa Zsigmond 30,000 frtjának 16·46%-át hozta meg, a 18 szőlőnek jövedelmét is hozzávéve, elérte a 25%-ot. Más magán várak jövedelmei is hasonlóak voltak. A királyi várakban kevesebb volt a jövedelem, mert azokban a XVI. században a német várkapitányok gazdálkodtak, — maguknak.

### A végváarak.

A mit mi itt Felsőmagyarországnak veszünk, földrajzi és nem történelmi fogalom. A Dunától északra fekvő, régente Dunáninnen kerület és a régi Tiszáninnen kerület az a föld, a melyet ma Északnyugati- és Északkeleti felföld nevekkkel nevezünk. Ezeket foglalták el: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Bars, Hont, Kis-Hont, Nógrád, Gömör, Heves, Borsod, Abaúj, Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyék. Mikor a XVI. században a mai Magyarország három részre volt szakadva, a tulajdonképeni királyi Magyarország ezekből és az Ausztriával határos dunántúli vármegyékből állott. Az említett vármegyéknek egy része is vagy török hódoltság volt, vagy Erdélyhez tartozott. Ebben a szomorú időben a hazánkat uraló bécsi kormány a királyi Magyarországot úgy katonailag, mint pénzügyileg két csoportra osztotta. *Felső-Magyarországnak* nevezték a Gömörtől Máramarosig terjedő részt, a többit *Alsó-Magyarországnak*. Mi itt a Pozsonytól Máramarosig terjedő egész országrészt «Felsőmagyarország»-nak nevezzük.

Mielőtt a tulajdonképeni várakra, közöttük a végvárakra térnék, megemlítem, hogy itt voltak a hadászati szempontból fontos erődített városok: az öt felsőmagyarországi szabad kir. város: Kassa, Eperjes, Bártfa, Kis-Szeben, Lőcse, a Szepességen a felsőmagyarországi hét bányavárossal és az alsőmagyarországi szabad királyi és bányavárosok: Besztercebánya, Selmecebánya, Körmöcebánya, Bélabánya, Bakabánya, Libetbánya, Korpona. Ezeknek egyike-másika szintén végvár számba ment.

Az I. Ferdinánd és Zápolya János ellenkirályok közötti harcokban mindenik fél a váraknak elfoglalására törekedett. Ugyanezt tette később a török. A várak birtoklása ugyanis egész országrészeknek a birtokolását és befolyásolását jelentette. Képzeljük csak el, hogy Thurzó Eleknek 8 vármegyében levő 13 várához 891,181 kat. hold; a Homonnay-Drugeth családnak 713,539 kat. hold; Serédy Gáspárnak és Györgynek 707,806 kat. hold, Rákóczy Zsigmondnak 650,430 kat. hold, Báthori Andrásnak 700,000 kat. hold, Országh Imrének, majd fiának Kristóf-

nak 508,429 kat. holdnyi birtokaik voltak. Voltak 4—100,000 kat. holdas várurak és az már szegényebb emberszámba ment, a kinek várához csak 25—50,000 holdas birtokok tartoztak. Ezek a gazdag várurak uralták egész országrészeknek közép- és kisbirtokú nemességét annál is inkább, mert azok szükség és veszély idején náluk kerestek és találtak oltalmat és segítséget.

A váraknak ezen fontosságát törvényeink és az egykorú írók egyformán kiemelik. Az 1559. évi 18—26. t.-cz. kiemelik, hogy *Pelsőczöt* a RR. fenntartandónak ítélik, mert a török Szepesvármegyébe arra mehet legkönnyebben; *Gömörmege* többi várához és castellumához a megye urai és nemesei küldjék jobbágyaikat a hozzájuk legközelebb esőhöz, a melyiktől védelmüket leginkább remélik. *Sárospatakon* Zemplénmegye lakói találhatnak szükség esetén menedéket. *Szendrőtől* Abaúj és Torna vármegyék védelme függött. *Tokaj* védte a Tiszán való átkelést. *Huszt* a Lengyelország felé vezető szorosok és a felső Tisza vidékének szempontjából volt fontos.<sup>1</sup> *Eger* védte az egész közép Tisza vidékét s ennek eleste az egész tiszai országrésznek pusztulását jelentette.

*Fülek* az alsó-magyarországi bányavidéknek kulcsa volt. Ezért Abaúj-, Zemplén-, Sáros-, Szepes-, Gömör-, Borsod és Tornamegyék 1552 decz. 29-én Gönczön gyűlést tartottak s elhatározták, hogy a felvidék kulcsává lett Eger és Fülek várakban e megyék pénztárából állandóan tartassék Egerben 200, Füleken 100 lovas, az urak közül pedig mindenik javainak arányában egy-egy dandárt tartson e várakban. A király mint az ország javára szolgálókat megerősítette a határozatokat.<sup>2</sup> 1544-ben meg Sajó-Szentpéteren tartott gyűlésükből a tiszavidéki vármegyék arra kérték a királyt, hogy a Frangepán Ferencz halálával megüresedett egri püspökségnek jövedelmeit Egervár erősbítésére szedesse s fordítsa.<sup>3</sup>

Végvárok — *confinia* — általában azok voltak, a melyek valamely ellenséges hatalommal szomszédos területen feküdtek.

<sup>1</sup> Forgách Fer. Historiája.

<sup>2</sup> Kovachich: Supplementum ad Vestigia Comitiorum III. 221. id. Horváth Mih. Magyarország története IV. 264.

<sup>3</sup> U. o. 198.

Ezeknek elhelyezkedése igen változott. A XV. században a Duna és a Száva vonalán az országnak déli részén a török ellen, a nyugati vonalon Ausztria ellen volt fontosságuk. A XVI. század első negyedétől kezdve már csak a török ellen kellett védekeznünk velök. A déli végek hamar török kézre kerültek és 1541-től, a mikor a törökök Budát elfoglalták és — a mint Kisfaludi Sándor írta — «a magyar a töröknek másfélszázig rabja lett», 1543-ban kezükbe kerültek Esztergom, Tata, Székesfehérvár, 1544-ben Visegrád, Nógrád, Hatvan és a Dunántúl még számos vár; a török Magyarországon 15 szandzsákságot szervezett a budai beglerbég hatósága alatt. Ettől kezdve a végvárak mindinkább nyugat és északfelé szorultak és folytonosan változtak a szerint, a mint egyik-másik várral egész vidékek behódoltak a töröknek, vagy azokat újra visszafoglalták a magyarok, illetőleg — mint akkor mondták — a császári hadak.

Felsőmagyarországon a hódoltságtól teljesen mentesek maradtak: Pozsony, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz, Szepes, Sáros, Ung, Ugocsa és Máramaros vármegyék. A többi többé-kevésbé, hosszabb vagy rövidebb időn át behódolt a töröknek. A fentieket a hódoltságtól megmentették a véghelyek.

Legerősebben ki voltak téve a török dúlásainak és így a behódolásnak, a mi egyetlen módja volt a menekülésnek, Bars, Hont, Nógrád, Heves és Borsod vármegyék. Az adózás céljaira készült összeírások legmegbízhatóbb képet adnak erről.<sup>1</sup> Itt csak egy pár adatot hozok fel, a mik a végvárak és a honvédelem szempontjából fontosak. A szabad és a hódolt porták száma volt:

Vármegye	1549		1553		1554		1564		1570	
	szabad	hódolt	szabad	hódolt	szabad	hódolt	szabad	hódolt	szabad	hódolt
Bars	1156 <sup>1</sup> 2	433 <sup>1</sup> 2	1150 <sup>1</sup> 2	425 <sup>1</sup> 2	927	483	647 <sup>1</sup> 4	617 <sup>3</sup> 4	537	544
Hont-Kishont	947 <sup>1</sup> 2	1186 <sup>1</sup> 2	272	1548 <sup>1</sup> 2	269 <sup>1</sup> 2	1469	21 <sup>1</sup> 2	1412	—	848 <sup>1</sup> 2
Nógrád	1223	549	mind hódolt		mind hódolt		—	676	—	848 <sup>1</sup> 2
Heves	581	919	nincs adat		—	1068	nincs adat		nincs adat	
Borsod	1611 <sup>1</sup> 2	—	1513	—	690 <sup>1</sup> 2	1656 <sup>1</sup> 2	609 <sup>1</sup> 2	656	209	1257 <sup>1</sup> 2

<sup>1</sup> O. szágos levéltár: Dicalis conscriptiók.

A 15 éves török háború Barsban egészen megszüntette a hódoltságot Hontban 1597-ben csak  $36\frac{3}{4}$  porta, 1598-ban 155 ház volt hódolt. Nógrádban 1596-ban még  $287\frac{1}{2}$  hódolt porta van, de 1597-ben ez is megszűnt. Heves és Borsod azonban Egernek 1596-ban történt bevétele után rossz sorra jutottak.

Heves egészen behódolt, Borsodnak 1598-ban volt 2797 háza közül hódolt volt 2144.

Abaujban a hódoltság csak 1564-ben kezdődött  $118\frac{1}{2}$  portával, 1570-ben volt hódolt porta 132. Később ilyen már nincs.

Tornában 1564-ben van  $206\frac{1}{2}$ , 1566-ban  $150\frac{1}{2}$  hódolt porta. Később nincs.

Gömörben 1554-ben  $69\frac{1}{2}$  portával kezdődik a hódoltság, ez 1566-ban  $981\frac{1}{2}$ -re emelkedett. Azután hanyatlott úgy, hogy 1596-ban csak  $53\frac{3}{4}$  hódolt porta, 1598-ban 4158 ház közül 775 volt még török uralom alatt.

Zemplénben csak 1576-ban találunk mindössze  $85\frac{1}{4}$  hódolt portát. Beregben 1564-ben volt 1217 hódolt porta. Az utóbbi két vármegyében a hódoltság csakhamar megszűnt.

A porta szolgált úgy az adónak, mint a katonaság kiállításának alapjául. 5—6000 jobbágyportának elveszítése 20—25,000 jobbágyteleknek elveszítését jelentette. Ezek után a királyi kincstárba nem folyt be adó, nem állították ki a lovas- és gyalogkatonákat, nem teljesítették az ingyenmunkákat a királyi területen levő várakhoz és a váraikat veszített urak sem támogathatták nagyobb erővel a királyt.

Felső-Magyarországon a török ezeket a várakat foglalta el: Budának 1541-ben történt elfoglalása után 1544-ben Visegrád, Nógrád, Hatvan; 1552-ben Drégely, Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják; 1554-ben Fülek, Salgó; 1567-ben Dédes, Putnok, Hajnácskő; 1573-ban Kékkő, Diveny, Somoskő, végre 1596-ban Eger. Itt tehát 18 vár került a kezére. A 15 éves török háború alatt a magyarok visszavették: 1593-ban Fülek, Diveny, Kékkő, Hajnácskő, Buják, Somoskő, Hollókő, Drégely, Szécsény; 1594-ben Nógrád; 1596-ban Hatvan várakat. Egyik-másik azonban már csak mint rom került vissza. Putnok már 1577-ben.

Vég helyekül említik törvényeink 1559-ben Nyitra megyében: Újvár (Érsekújvár), Nyitra várakat és Surány, Komjáti erősített

kastélyokat; Nógrádban: Somoskő, Kékkő, Devin (Divény); Hevesben: Eger; Borsodban: Szendrő; Zemplénben: Sárospatak; Gömörben: Pelsőczöt és általában a megye területén volt várakat és erősített kastélyokat; Abaujban: Kassa várost; Ungban: Ungvárt és Szerednyét. 1567-ben a fentiekén kívül Gömörben: Gedő (Várgede) és Balog; Barsban: Léva várát; Hontban: Korpona várost; Hevesben: Sirok, Nána, Oroszlánkő; Zemplénben: Tokaj; Beregben: Munkács várakat. 1569-ben ezekhez járultak: Barsban: Szentbenedek, Kis-Tapolcsány; Hontban: Bozók vár és Bakabánya város. 1578-ban a török által már 1573-ban elfoglalt: Somoskő, Kékkő, Divény kiesnek a sorozatból, de a véghelyek határa kiterjed már Zólyom vármegyére is, ahol: Ó-Zólyom, Végles várak; Szászi (ma Szászfalu), Olchova (ma Ocsova), Zlatin (ma Nagyszalatna), Kozolnik (ma Kecskés) castellumok; Besztercebánya, Breznóbánya, Libetbánya városok kerültek be; Gömörben: Putnok; Zemplénben: Tokaj lettek még végvárakká.

Ezeknek, mint a töröktől még mentes területeket biztosító véghelyeknek építéséről, javításáról, fenntartásáról, őrzéséről és élelmezéséről gondoskodnak törvényeink.

Említettük már, hogy saját személyének és vagyonának biztosítására minden nemes építhetett magának tornyokkal, falakkal, vízárkokkal megerősített kastélyt és minden vármegye a nemesség összességének védelmére egy várat. (1514-iki 57. t.-cz.) Minden úr és nemes saját várát vagy erősített kastélyát a maga erejével tartozott fenntartani (1593-iki 16. t.-cz.), a mihez saját jobbágyságait felhasználhatta még abban az esetben is, ha azok más megyékben laktak, mint a melyekben a vár vagy kastély volt. Így volt ez mindig a végvárakhoz kirendelt ingyen munkánál is, a hol mindig kivételt képeztek a magánosok várához vagy kastélyához tartozók, mint a Forgáchok bars- és hontmegyei jobbágyságai, a kik a Nyitra megyében levő Komjátíhoz; az esztergomi érsekség, a szentbenedeki apátság, a turóczi, óbudai, sági és felhévizi prépostságok jobbágyságai az érsekségnek Újvár várához. Országh Kristóf jobbágyságai a saját: Sirok, Nána, Oroszlánkő váraihoz. (1567-iki 17. t.-cz., 1569-iki 19. t.-cz., 1578-iki 27. t.-cz.)

Ha egy várat vagy véghelyet több főúr vagy hozzátartozóik közösen bírtak, mindenik jövedelme arányában volt köteles a vár fenntartásához hozzájárulni. A jövedelemben való részese-  
dést az ország főkapitánya az illető megye főispánjával együtt állapította meg. Ha valamelyik részes a hozzájárulást megtagadta, a többieknek jogukban állott az illetőnek részét lefoglalni és azt a vár fenntartására fordítani. (1563-iki 19. t.-cz.)

Az ilyen várközösség nem tartozott a ritkaságok közé. A XV. században történt, hogy Nyitra megyében Sempte várát egy Moszticz nevű poseni idegen úr zálogba vette Zsigmond királytól. 1420-ban hét évre elzálogosította azt György bazini grófnak 10,500 frtéért. 1423-ban Moszticz testvérének fiai: Rachai Gergely és János pert indítottak Bazini György ellen, azt állítva, hogy Moszticznak nem volt joga a várat elzálogosítani, mert egy 1410-iki oklevél szerint annak felerésze őket illeti. Garai Miklós nádor a vár felét nekik ítélte. Ekkor a pozsonyi káptalan előtt kötött egyezséggel a várat két részre osztották. A belső vár déli részét egy nagy teremmel a fölötte levő nagy kamrával és az alatta levő pinczével a Rachaiak; az északi részt, a melyik egy elhanyagolt palotából, egy nagy pinczéből és a kapu mellett épült három házból állott, Bazini György kapta. A külső várat a belsőnek megfelelően két részre osztották. A széles négyszögű torony közös maradt s ennek őrzésére mindenik birtokos 2—2 szolgát tartozott kirendelni. A várkapukhoz két-két kulcsot készítetttek és mindenik birtokosnál volt egy-egy. Közös a várban levő Szent Margit-kápolna és a kút. A várnak keleti rozoga külső falát közös költségen javítják meg.<sup>1</sup>

Bebek Imre és Ferencz 1527-ben közösen bírták Rákos és Zárd gömörmezei várakat: Balassa (VI) János és fivére László Kékköt; 1580-ban Rudolf király Bakyth Péter utódainak úgy adott új donatiót Holics és Saskó várakra, hogy ezeknek  $\frac{3}{4}$  része Bakyth Annáé,  $\frac{1}{4}$  része Mihályé legyen; <sup>2</sup> a Pilsberger-Czobor család tagjai — János, Mihály, Péter — 1579-ben Éleskö várat bírták együtt; <sup>3</sup> Dóczy Miklós és Gábor meg adományt kaptak

<sup>1</sup> Magyarország vármegyei és városai. Nyitra vm. 494.

<sup>2</sup> Lib. regius III. 145.

<sup>3</sup> U. o. III. 95. és II. 125.

1563-ban Revistye vár közös birtokára;<sup>1</sup> Ghymes várat és Komjáthi castellumot a Forgách-család tagjai, 1550-ben László, Péter, János, 1563-ban Ferencz, Simon, Pál, Imre, János, Péter, János, István, Gergely, András, László<sup>2</sup> birták együtt; 1551-ben Nyáry Ferencz végrendelete értelmében Berencs várat Nyáry János, Toldy Gáspár, Zichy Bernát, Porkoláb Dénesné és Zichy Bernátné kapták közös birtokul stb. Ilyenkor a várhoz tartozó birtokok is közösek vagy megosztottak voltak, a vár fenntartásának terheit mindnyájan arányosan tartoztak viselni. Az olyan közösségben, mint a kistapolcsányi váré volt, a hol a megyei nemesek voltak a közbirtokosok, nem volt köszönet, mert ott annyira nehéz volt az érdekek összeegyeztetése, hogy az 1559-iki 28. t.-cz. Kis-Tapolcsálynak leromboltatását rendelte el. Úgy látszik azonban, hogy az 1563-iki 16. t.-cz. értelmében a felvidéki főkapitány annak fenntartását kívánta és így azt 1569-ben mint végvárat látjuk gondozni.

A hol a tulajdonosok kellően nem gondoskodtak, ott az országgyűlés rendelkezett. Az 1559-iki 26. t.-cz. elrendelte, hogy a Nyitra megyében levő Ondród, Tornócz, Vecse, Babicháza castellumokat, a melyek minden erődítés és őrség nélkül oly elbagyatott állapotban vannak, hogyha azokat az ellenség elfoglalná, — a mi igen könnyűnek látszik, — azokból az egész megyére nagy kárt hozhatna; azonnal le kell rombolni.

Hasonló sors várt azokra a várakra és kastélyokra, a melyeknek birtokosai azokból rabolták, zsarolták a köznemeseket, a szegény népet és a környéket. Ezeknek haladéktalan lerombolását és a földszínéről eltörlését rendelte a kapitányoknak az 1543-iki 3. t.-cz. Ekkor romboltattak le Hangács, Sztrpko és a Serédy Gáspár által építtetett több erősített kastély. Ugyanígy jártak a király engedélye nélkül újonnan építtetek, ha a királyi helytartó és a főkapitány szorgos vizsgálata nem állapította meg, hogy azoknak fenntartása közérdek (1547-iki 15. t.-cz.).

A pártviszályok közben is megtörtént, hogy a Ferdinánd-párti seregek, nehogy erösséget hagynak hátuk mögött, az el-

<sup>1</sup> U. o. II. 557.

<sup>2</sup> U. o. II. 532.

foglalt várakat lerontották. Így tettek 1556-ban Tarkó és Nagyida várakkal.

A török ellen szolgáló várakat és erősített kastélyokat, még ha azok magános urak tulajdonai voltak is, gondjába vette a király és az országgyűlések. Az ilyen váraknál, ha azoknak nem lenne elég erdejük, az erősítendő hely szomszédságában levő erdőségekből minden úr és nemes köteles volt megengedni a fának szabadon való vágását és elszállítását a végvárak építéséhez (1563-iki 22. t.-cz.).

A végvárak erősítéséhez és jókarban tartásához minden úr és nemes tartozott jobbágyságait úgynevezett ingyen munkára — *gratuitus labor* — elküldeni. Az ingyen munka idejét az 1554-iki 8. és 9., az 1557-iki 6., az 1559-iki 18., az 1563-iki 20. t.-cikk minden jobbágyra nézve évenkénti 6—6 napban állapították meg. Az 1567-iki 17., az 1569-iki 19. és az 1578-iki 27. törvénycikkekben 12—12 napra ajánlották fel a Rendek jobbágyságait. 1595-ben úglátszik nagyon megsokallották már a dolgot és kimondták, hogy az ingyen munkákra vonatkozólag mit sem határoznak, a míg előbb nem látják a háború menetét. Határozatukig az ingyen munkák szünetelnek (52. t.-cz.). 1599-ben a 28. törvénycikkkel ismét megajánlottak 6—6 napot. Csaknem minden alkalommal kimondták azonban azt is, hogy ha a szükség hozná magával, a király a veszélyhez közelebb levő megyékkel több munkásról is tárgyalhat.

Az 1554-iki 8. t.-cz. úgy állapította meg az ingyen munkát, hogy minden úr és nemes a *dica* — rendes adó — alapjául összeírt porták szerint a legközelebbi szomszéd végvárhoz, a melyet a király kijelöl, küldi el munkásait. 1557-ben (6. t.-cz.) már a Rendek állapították meg a helyeket is. *Ó-Zólyomhoz*: Liptó, Árva, Trencsén, Zólyom megyék; *Kassához*: Szepes, Sáros, Abaúj, Ung, Zemplén, Torna megyék; a többi felsőmagyarországi város mindenike saját erősítéséhez a saját jobbágyságait; *Jászóhoz* a prépostságéi; *Tornához* a megyének Kassához nem küldött emberei mentek.

1559-ben (18—26. t.-cikk) *Pelsőczhöz* Bebek György várához megy Szepes vármegye ingyen munkája, mert a török a Szepességre arra mehet legkönnyebben és mert Bebek a várat

nem lévén képes fenntartani, azt le akarja rombolni, a Rendek pedig azt fenntartandónak ítélik. *Kassához* Sáros megye; *Szendrőhöz* Abaúj és Torna megyék, mint a melyeknek védelme leginkább Szendrőtől függ. *Gömör megyében* több végvár és castellum lévén, mindenki a magáét erősítse jobbagyaival, a többi nemesek pedig a megye határozata szerint a hozzájuk legközelebb esőhöz, a melyiktől védelmüket leginkább remélik, küldjék jobbagyaikat. *Egerhez* Heves, Borsod megyék és Nógrádnak két járása: *Somoskő, Kékkő. Devin* várakhoz Nógrád megyének többi része. *Sárosputakhoz* Zemplén vármegye, mert a megyeiek szükség idején csak ott találnak menedéket. *Unyvárhoz* Ung megye, kivéve a *Szerednyéhez* tartozó részeket. *Nyitra, Újvár* várakhoz, *Komjáti* és *Surány* castellumokhoz Nyitra és Trencsén megyék. Országh Kristófnak ezen két megyében és más megyékben levő birtokai az ő saját végváraihoz dolgoznak.

1567-ben (17. t.-cz.) *Kassához* Sáros m. *Szendrőhöz* Abaúj, Torna, Szepes m. *Gedő* és *Balog* várakhoz Gömör m. *Egerhez* Heves, Borsod m. és Nógrádnak két járása. *Somoskő, Devin, Kékkő* várakhoz Nógrád m. többi része. *Sárosputakhoz* Zemplén m. *Nyitra, Újvár, Komjáti* és *Surányhoz* Nyitra, Trencsén m. *Újvár*hoz mennek még az esztergomi érsekség, a szentbenedeki apátság, a türóczi, óbudai, sági és felhévizi prépostságok jobbagyai. Országh Kristóf jobbagyai ezen megyékből is Országnak *Sirok, Nána, Oroszlánkő* váraihoz. *Lévához* Bars és a két Hont m., kivéve a Forgáchék Komjátihoz szolgáló jobbagyait, továbbá Türócz, Zólyom, Árva, Liptó m., a melyek részben *Korpondhoz* is dolgoznak. *Tokajhoz* Szaboles m. két járása. *Munkács*hoz Ugocea és Bereg megyék. *Unyvár*hoz Ung m.

A mint nagyobbodik a veszély, a közmunkák is gyarapodnak az egyes helyeken. 1569-ben (19. t.-cz.) *Kassához* Sáros m. és Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben szab. kir. városok. *Szendrőhöz* Abaúj, Torna, Szepes m. *Gedő* és *Balog* várakhoz Gömör m. *Egerhez* Heves, Borsod, Külső-Szolnok m. és az egri káptalannak Polgárdi és Szent-Margita városai. *Somoskő, Devin* (Divény) és *Kékkő* várakhoz egész Nógrád m. *Nyitra, Újvár, Komjáti* és *Surányhoz*, Országnak *Sirok, Nána, Oroszlánkő* váraihoz mint előbb. *Szentbenedek* és *Kistaj. olcsány* (újak)-hoz

az ezekhez tartozó birtokokból. *Lévához, Korponához Bakabánya* városhoz és *Bozók* várhoz (újak) Bars, a két Hont, Túróc, Liptó, Árva, Zólyom m. *Tokajhoz* Szabolcs m. két járása, Zemplén m. és Debreczen város. *Munkács*hoz Ung, Bereg m.

1578-ban még szélesebb a kör (27. t.-cz.). *Kassa* saját erejével végzi a javításokat, a míg a király a város erődítéséről gondoskodni fog. *Szendrőhöz* Abauj, Torna, Szepes, Sáros m. és Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kísszeben sz. kir. városok. *Putnokhoz* és *Balogh*hoz (Gedőt már a törökök lerombolták) Gömör m. *Egerhez* Heves, Borsod, Pest, Külső-Szolnok, Solt m., Polgárdi és Szent-Margita városok. Minthogy Eger városnak megerősítése is igen szükséges, Heves megye munkáját előbb a város megerősítésére kell fordítani, a hol Eger város lakóinak is kell dolgozniok. (Somoskő, Divény, Kékkő várakat 1573-ban elfoglalta a török és így egész Nógrád m. kiesett.) *Ó-Zólyomhoz* a várhoz tartozók, *Végleshez* Liptó m. *Ó-Zólyom város*, *Száz*y (ma Szászfalu), *Olchova* (ma Ocsova), *Zlatina* (ma Nagyszalatna), *Kozolnik* (ma Kecskés) castellumokhoz Zólyom m. *Nyitra, Újvár, Komjáti, Surány* mint előbb. *Libet-, Breznó- és Beszterczebánya* városok saját és a kir. kamara erejével. *Bakabányához* Túróc, Árva megye. Ha Bakabánya be van végezve, ezek a megyék *Újvár*hoz mennek, a hova Pozsony m. is tartozik, ha ott nagyobb munkákat kellene végezni. *Bozók*on a kisebb javításokon segíteni kell, a míg végleges teljes megerősítéséről gondoskodás történik. *Korponához* mennek Hont és Nógrád megyék szabad részei. *Tokajhoz* ugyanazok, a kik fentebb.

A gyalogos munkások mellett a Rendek a végvárak erődítéséhez 1554-ben minden 10 portától 1 szekeret 6 ökörrel, 1556-ban meg minden 100 jobbágy után 3—3 napra kiállítandó 4 szekeret 4—4 lóval ajánlottak meg.

Csaknem minden egyes alkalommal kikötötték a Rendek azt, hogy a megajánlott munkásokat máshol, mint a fent megállapított helyeken alkalmazni nem szabad. Az 1567-iki 18. t.-cz. megállapította azt is, hogy ha valamelyik magyar vagy külföldi kapitány máshol, mint a hova meg van állapítva, alkalmazná az ingyen munkát, mindannyiszor 1000 frt birsággal sujtandó, a mit az illetőnek fizetéséből le kell vonni, vagy jószágaiból be

kelt hajtani. A birságnak fele a királyi fiskust, másik fele azt illeti, a kinek jobbágyait máshova küldték dolgozni.

A várak kapitányainak és más tisztviselőinek bevett szokásuk volt az, hogy a végvárak erősítésére küldött gyalog és ígás jobbágyokat saját fájok, szénájuk stbnek befuvarozására és más munkákra használták fel. Jellemző Rudolf királyra az, hogy a mikor a Rk. az 1597-iki 13 t.-czikkben kérték, rendelje el a főkapitányoknak és más tiszteknek, hogy a szegény népet a véghelyek építésén kívül saját munkájokra, fájok vagy más dolgaik szállítására ne kényszerítsék, azokat erejükön felüli munkával hiába ne terheljék, — a szentesítési záradékban nem hagyta jóvá. Az országgyűlés többször felkérte a királyt, hogy ezt a visszaélést, valamint azt is, hogy a munkásokat verték, őket erejükön felüli munkára kényszerítették és a 6, illetőleg 12 napon, az ígásokat a három napon túl is visszatartották, — szüntesse meg. Kérésük és a király rendeletei is keveset használtak. Az 1554-iki 9. t.-cz. végre úgy intézkedett, hogy a főurak és a nemesek munkásaikkal felügyelőket küldtek, a kik az embereket oda- és visszakisérték. Ezeknek köteleességük volt a munkavezetőtől — praefectus — bizonyítványt venni a teljesített munkáról, ők viszont a munkavezetőnek elismervényt adtak a munkások pontos kifizetéséről. Gondoskodtak arról, hogy a munkásokkal a munkaidő alatt senki ne erőszakoskodjék, őket ne verje. Gondoskodtak arról, hogy a jobbágyok, a kik a köteles munkát egyszer elvégezték, másodszeri munkára ne kényszeríttessenek. Mindezeknek pontos végrehajtása végett a király megbízható magyar praefektusokat alkalmazzon. A végvárak német kapitányának a munkások fölött ne legyen semmi hatalmuk, csak arra ügyelhetnek fel, hogy a megyék pontosan küldjék el a munkásokat. A munkaidő leteltével őket visszatartani nem szabad.

A munkások hétfő reggeltől szombat estig tartoznak dolgozni. Élrelmezésükre nekik a napszám, a bécsi napszámok szerint, mindennap kifizetendő (1554-iki 8. t.-cz.). Ha a napszámot nem kapják meg, a következő napon a munkát abba-hagyhatják és őket a hazamenetelben akadályozni és munkára kényszeríteni nem szabad.

Az igás napszámokat hasonlóképen kell kezelni. Minden igavonó ökör után fele fizetendő annak a díjnak, a melyet Bécsben egy dolgozó lóért fizetni szoktak és pedig minden két lóért a kocsissal együtt naponként 40 magyar dénárt (1554-iki 9. t.-cz.). Az 1556-iki 4. t.-cz. ugyanezeket a napszámokat állapította meg.

A végvárokon dolgozó munkások fizetésére a pénz több forrásból került elő. A végváraktól távolabb eső megyék, a honnan úgy a gyalog-, mint az igás-munkásokat nehéz lett volna beküldeni, rendszerint megváltották a munkát, pénzt fizetve azoknak, a kik dolgoznak. Az 1574-iki 6. t.-cz. szerint az ingyen munkát megváltani akaró megyék minden portától minden napért 10 krt fizettek. Az igás napszámért az 1554-iki 9. t.-cz. szerint fizetnek. Az így bejövő pénzt a király küldötének kellett átadni és azt csak a végvárak építésére volt szabad fordítani. A munka megváltására azonban nem lehetett senkit kötelezni, s ha a távolabbi megyék természetben akarták a munkát teljesíteni, azt tehették. (1582-iki 35. t. cz.) Az 1593-iki 15 t.-cz. annak megítélését, hogy hol váltassék meg a munka és hol teljesítsék azt természetben, a királyra és magyar tanácsosaira bízta.

A megváltott munkákért befizetett összegekről a jobbágyok nyugtát (*scheda rationalis*) kaptak. Úgy látszik, hogy ezt a szolgabírák külön fizettették meg maguknak, mert az 1574-iki 8. t.-cz. elrendelte, hogy azokat ingyen kell kiállítani.

A munka megváltása fejében fizetett pénzekben nem volt sok köszönet. Az 1563. évi 21. t.-cz. panaszkodik, hogy a váltáságul befolyt pénzeknek nagy részét egyesek magoknak tartják meg. Az ilyen hűtlen kezelők ellen szigorú büntetésül első alkalommal a beszedett pénz ötszörösének, másodsorra tizszere-sének megfizetését szabták ki, harmadszorra fejvesztéssel rendeli azokat büntetni, úgy mint a közönséges tolvajokat. Ez azonban inkább csak fenyegetésnek látszik, mert az 1574-iki 8. t.-cz. már csak arról beszél, hogy a melyik kapitány, alispán vagy szolgabíró a jobbágyoktól beszedett váltáságpénzt magának tartotta meg, azt tőle be kell hajtani.

Az ingyen munka kiállításának és megváltásának meg-

tagadásában a főurak jártak elől a példával. Az 1557-iki 6. t.-cz. megbüntetni rendeli az ilyen ellenkezőket és kényszeríteni arra, hogy a kik a mult évről pénzzel vagy munkával hátrálékban vannak, kötelezettségük teljesítésére kényszeríttessenek. Az 1563-iki 20. t.-cz. határozottabban beszél, kimondván azt, hogy a ki az ingyen munkát vagy váltságot ki nem szolgáltatja, azt annyiszor amennyiszor 3—3 márka büntetéssel kell sújtani. A ki a bírság behajtásának ellent áll, az ellen a szolgabíró vagy az alispán karhatalmat alkalmazzon, ha az ő ereje nem elég, kérjen segílyt a főispántól, ha az sem elég, a főkapitánytól, a ki a szükséges erőt rendelkezésre bocsátani köteles. Az 1582-iki 29. t.-cz. azt mondta ki, hogy a kik munkásaikat nem küldik el, azok a munkadíjban marasztaltatnak el s a bejövő pénz fordíttassék a végvárok építésére.

A harmadik jövedelmi forrásnak kellett lennie az 1556-iki 4. t.-czikkel megállapított adózásnak. Az urak, nemesek és minden más birtokosok jobbágyaik száma szerint évenként minden jobbágytól 50 denárt fizetnek az alispán kezéhez a végvárok erősítésére, amit más célra fordítani nem szabad. Az 1596-iki 28. t.-czikkel a Rk. ezt az adózást portánként egy forintra emelték és a viszonyokhoz mérten még többet is kilátásba helyeztek. Ez lett volna a legnagyobb és legállandóbb jövedelem, ha befolyt volna, de sajnos, a rendes szokás szerint ez is írott malaszt maradt.

A bajokon a királyi perceptorok intézményével akartak segíteni. A perceptorokat az illető vármegyék és azon országrészeknek főkapitánya együtt választották. Felsőmagyarországon egy perceptor volt. Ez minden vármegye alispánjától átvette a begyűlt pénzt s azt az illető vidék főkapitányának utasítása szerint szétosztotta az erősítések céljaira. A pénzről évenként számadást adott azon vármegyék alispánjai előtt, a kiktől a pénzt kapta és a magyar kamarának a király által ezen célra kiküldött tanácsosa előtt, felügyelt arra, hogyan szolgáltatnak ki és hova fordíttatnak azok. Az állandó segíly megadására is ő ügyel fel. (1582-iki 30—32. t.-cz.)

Szüret és aratás idején az ingyen munkák szüneteltek.

A végvárok ellátására legjelentékenyebb volt az az összeg,

amit egyes főurak adtak a királynak, amiért ők aztán jószágokat kaptak. Forgách Simon a végvárakra 161,000 frtot adott. Pálffy Miklóstól a király 86,112; Serédy Gáspártól 158,000; Rákóczy Zsigmondtól 189,205; Mágóchy Gáspártól 201,500; Mérey Mihálytól 13,000 frtot kapott ilyen czélokra. Így ment ez az egész századon át és, amint látni fogjuk, még sem voltak rendben a véghelyek.

A 15 éves török háború megváltoztatta a véghelyek elhelyezkedését. A töröktől visszafoglalt várak közül végekké lettek: Vác, Gyarmat, Hajnácskő, Somoskő, Hollókő, Buják, Drégely-Palánka, Nógrád, Fülek. A régiek közül maradtak: Szendrő, Tokaj, Putnok, Balog, Újvár. Egernek török kézbe este után a Felső-Tisza vidéknek öreivé lettek: Ónod és Diós-Győr.

Az 1608-iki 21. t.-ezikkben arra kérték a Rk. a királyt, gondoskodnék a végváraknak erősítésekkel, épületekkel, élelemmel és katonasággal ellátásáról. Az országgyűlések azonban hiába alkották a törvényeket, a mikor az urak ezután sem teljesítették kötelességüket, a hazai és idegen tiszték ezután is csak magukról gondoskodtak, a király meg ezután is éppen olyan tehetetlen volt velük szemben mint eddig, mert megfékezésökhöz nem volt pénze és így ereje sem. Mutatják azt az 1659-iki 1. és 15. t.-cz. is.

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.